

Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Istorie-Filosofie

Teză de doctorat
-Rezumat-

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A SAȘILOR DIN
TRANSILVANIA ÎN EPOCA MODERNĂ

Conducător științific
prof. univ. dr. Nicolae Bocșan

Doctorand
Bogdan Crăciun

Cluj-Napoca
2010

CUPRINS

LISTA ABREVIERILOR FOLOSITE ÎN LUCRARE

CAP. I. INTRODUCERE

- I.1. Surse și istoriografia temei
- I.2. Considerații privind metoda de lucru

CAP. II. DINAMICA POPULAȚIEI SĂSEȘTI ÎNTRE 1850 ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

- II.1. Etapele evoluției
- II.2. Emigrația populației săsești
- II.3. Evoluția populației urbane
- II.4. Concluzii

CAP. III. STUDII DE CAZ

- III.1. Vermeș
 - III.1.1. Analiza demografică
 - III.1.2. Sistemul familial cu doi copii: discursul public
- III.2. Feldioara
 - III.2.1. Analiza demografică
 - III.2.2. Familie și modernitate
- III.3. Velț
 - III.3.1. Analiza demografică
 - III.3.2. Divorțul în comunitatea luterană

CAP. IV. CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

ANEXE

Cuvinte cheie: Transilvania, populația săsească, epoca modernă, demografie istorică, reconstituirea familiilor, fertilitate, mortalitate, spor natural, emigrație, tranziție demografică

CAP. I. INTRODUCERE

Ceea ce ne-am propus cu această lucrare este pe de o parte, evidențierea influenței pe care schimbările caracteristice epocii moderne – de ordin politic, economic și cultural – sau pur și simplu evenimente conjuncturale, l-au avut asupra evoluției demografice a populației săsești, iar pe de altă parte aflarea unor răspunsuri legate de mecanismele acestei evoluții. Prima parte a lucrării s-a concentrat deci pe coordonatele cantitative ale dinamicii comunității săsești, urmărită în succesiunea cronologică punctată de recensământurile din epocă. În ceea ce privește a doua parte a demersului nostru, accentul a fost pus pe procesele care au avut loc chiar în matricea generatoare de viață, la nivelul micro al comunității, al familiei și al individului. Acolo am încercat să găsim răspunsuri, retrăsând istoria fiecărei familii în parte, construind tabele, statistici și modele. Demografia fiind o știință puternic ancorată în statistică, demersul de față a fost tributار constrângerilor dictate de lucrul cu formule matematice, cu procente, cu valori abstracte. Totuși, de câte ori a fost posibil, au fost aduse în față și prezentate și personajele reale, din spatele numerelor. Aceasta nu din dorința fortuită de a aduce un element de pitoresc sau credibilitate argumentării, ci din convingerea că doar înțelegerea modului în care familia a reacționat la stimulii externi, poate clarifica dinamica populației la nivel comunitar sau regional. Principalul nostru obiectiv a fost deci să scriem o istorie a evoluției populației săsești, din perspectiva familiilor ce o compun.

O dată cu recensământul din 1850 intrăm în epoca propriu-zis statistică a numărării populației. Acest recensământ, împreună cu următoarele cinci efectuate până la declanșarea Primului Război Mondial, constituie baza de date primară pentru prima parte a lucrării de față¹. Deși au fost de fapt șapte recensământuri, pe cel din 1869 nu l-am putut folosi,

¹ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1850. Transilvania*. [București], 1996 (în continuare - Rotariu, 1850 - la fel și pentru celelalte volume ale seriei); idem, *Recensământul din 1857. Transilvania*. [București], 1997; idem, *Recensământul din 1880. Transilvania*. [București], 1997; idem, *Recensământul din 1900. Transilvania*. [București], 1999; idem, *Recensământul din 1910. Transilvania*. [București], 1999; Josef von Jekelfalussy, *Orts-lexikon der Länder der Ungarischen Krone*. Budapest, 1892 (în continuare – Jekelfalussy, 1892).

deoarece, la data la care am construit baza de date pentru această teză, ediția completă², ce avea incluse și datele pe localități, nu fusese încă publicată, iar la data apariției toate calculele și statisticile fuseseră deja făcute. Această lacună am suplinit-o cu o altă sursă de informații. Începând cu anul 1863 Consistoriul evanghelic de la Sibiu a editat *Statistisches Jahrbuch der evangelischen Landeskirche A.B. im Großfürstenthum Siebenbürgen*, care, cu o periodicitate cincinală, a oferit date statistice despre biserica luterană din Transilvania, ordonate pe arhidiaconate și localități. Din acest material am preluat informațiile demografice necesare pentru anul 1869.

În privința părții a doua a lucrării, consacrată studiilor de caz, sursa principală de date o reprezintă matricolele de stare civilă, cuprinzând listele de botezați, cununați și decedați din parohiile investigate. În încercarea de a se realiza un compromis între nevoia de reprezentativitate și capacitatea limitată de prelucrare presupusă de realizarea acestei lucrări, am operat o selecție, oprindu-ne la trei localități: Vermeș, Feldioara și Velț. Cele trei comunități au în comun câteva caracteristici care le-au recomandat pentru includerea în studiu. În primul rând ele aparțin unor regiuni diferite, oferind astfel o minimă acoperire a întregului spațiu populat de sașii transilvăneni. Vermeșul face parte din grupa nordică a habitatului german, grupată în jurul Bistriței, Feldioara este ilustrativă pentru grupul de sud-est, având centrul la Brașov, iar Velțul aparține marelui grup sudic, cu Sibiul și Sighișoara ca principale aglomerări urbane. În al doilea rând, ele oferă, din punctul de vedere al dinamicii demografice, un model destul de fidel a ceea ce se întâmplă la nivelul zonei din care fac parte³. Putem astfel extrapola rezultatele pe care le vom obține din analiza acestor comunități, cu prudență, la scara întregii regiuni. În sfârșit, un aspect deloc de neglijat este dimensiunea lor, adică mărimea comunității germane din fiecare sat. Având în vedere că metoda de lucru aleasă presupune și o laborioasă operațiune de reconstituire a familiilor din cele trei localități, o populație mai redusă implicând firesc un volum de muncă mai mic, deci o eficacitate mai înaltă, timpul putând fi folosit mai degrabă pentru analizarea bazei de date și nu pentru construirea ei.

Am considerat oportun să urmărim evoluția demografică a sașilor pe localități. Ideea centrală care a stat la baza acestei decizii a fost posibilitatea unui control mai eficient al informației. Acest lucru l-am considerat necesar tocmai datorită modificării criteriilor de

² Traian Rotariu (coord.), Mezei Elemér, Maria Semeniuc, *Recensământul din 1869. Transilvania*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2008.

³ Mai puțin Velțul, aflat în contrast cu evoluția populației de la nivelul unității administrative din care face parte, dar chiar și în acest caz, pe termen lung, asemănarea este restabilă.

recenzare de-a lungul perioadei avute în vedere. Exceptându-l pe cel din 1850, recensământurile ulterioare n-au mai consemnat naționalitatea locuitorilor ca atare, ci doar religia și/sau limba maternă. Acest lucru a impus unele mici ajustări ale valorilor, în special pentru localitățile aflate în Grupul de nord al Universității săsești, adică cele situate în actualul județ Bistrița-Năsăud. Ajustările au fost necesare deoarece au existat doi factori perturbanți. Este vorba pe de o parte de o particularitate a zonei bistrițene, unde țiganii din numeroase localități cu populație săsească și-au declarat apartenența la biserica luterană, iar pe de altă parte, de evreii din aceeași zonă, tot mai numeroși după 1850, care declarau germana ca limbă maternă.

Pentru partea a doua a lucrării, consacrată studiilor de caz, principala metodă folosită a fost cea a reconstituirii familiei, pe baza matricolelor parohiale. Nu mai insistăm asupra acestei tehnici de lucru, pentru că ea și-a găsit deja locul în istoriografia românească, cartea Sorinei Bolovan fiind din acest punct de vedere, atât o operă de pionerat, cât și un ghid perfect în ceea ce privește descrierea și aplicarea metodei⁴. Pentru fiecare din cele trei localități, la calculul fertilității am folosit o metodă pe care am detaliat-o în capitolele respective. La fel am procedat și în cazul celorlalte metode pe care le-am preluat din literatura de specialitate.

CAP.II. DINAMICA POPULAȚIEI SĂSEȘTI ÎNTRE 1850 ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Între 1850 și 1910, peste locuitorii Târnavelor, ai Țării Bârsei sau ai Bistriței s-au abătut molime și catastrofe naturale, conflicte economice și taxe împovărătoare. Pentru o populație implicată mai ales în agricultură, anii de secetă, inundațiile, grindina sau pagubele produse de dăunători au însemnat recolte proaste și sărăcie. Cu toate aceste schimbări și necazuri prin care a trecut în decursul celor șase decenii investigate, populația săsească crește cu 18 %, ajungând de la 174.606 persoane în 1850 la peste 205.000 la sfârșitul intervalului. Această creștere în cifre absolute maschează însă o scădere a ponderii germanilor în ansamblul populației, de la 8,4 % la doar 7 % în 1910. Această tendință de diminuare a ponderii etniei germane în populația totală o regăsim de altfel și în cazul Ungariei, unde germanii ajung de la 13,6 % în 1880, la 10,4 % în 1910.

Cele 18 % de creștere între 1850 și 1910 înseamnă destul de puțin, dacă comparăm această valoare cu creșterea de 40 % obținută de întreaga Transilvanie, sau cu cele 48 %

⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*. Cluj-Napoca, 1999.

cât a fost creșterea populației din Cisleithania. Cum se explică evoluția atât de modestă a sașilor? Această întrebare și-au pus-o autorii sași din epocă, unul din răspunsuri indicând opt cauze ale acestei stări de lucruri: condițiile climaterice (!), carențe în igiena generală, carențe în îngrijirea copiilor și bolnavilor, limitarea numărului de copii, avortul, căsătoriile prea timpurii și endogamia, lipsa spațiului vital și emigrarea. Toate aceste cauze pot fi încadrate în trei mari categorii: condiții igienico-sanitare necorespunzătoare, care au favorizat o mortalitate și morbiditate ridicate; o mentalitate nesănătoasă privind căsătoria și procreația; cauze de natură economică. Unele din aceste determinări pot fi probate, altele își găsesc mai greu verificarea în realitatea istorică. Emigrarea de exemplu, deși pare un fenomen explicativ evident, ridică mai multe probleme decât rezolvă. Cum am văzut în subcapitolul dedicat acestui subiect, regiunile cu cei mai puțini emigranți, atât în cifre absolute cât și relative, au cele mai accentuate scăderi de populație. De asemenea, rămâne neclar rolul imigrației în menținerea unui spor migrațional negativ dar relativ mic. Probleme ridică și argumentele legate de controlul voluntar al natalității sau practicarea endogamiei, deoarece în aceste cazuri realitatea demografică interferează cu un discurs motivat ideologic. Pericolul dispariției sângelui german în Transilvania sau păstrarea sănătății rasei sunt câteva din temele tot mai frecventate de o parte a elitei săsești la începutul secolului al XX-lea.

Dincolo de aceste câteva obiecții este neîndoielnic că toți acești factori menționați mai sus au contribuit într-o măsură mai mică sau mai mare, la frânarea dezvoltării numerice a populației săsești. Mai există însă un element pur cantitativ care a cântărit greu în balanța câștigurilor și pierderilor de populație: numărul sașilor. 200.000 de persoane înseamnă relativ puțin la nivelul întregii provincii, reprezentând de abia 7 % din totalul locuitorilor acesteia la 1910. Orice răsturnare a echilibrului demografic, într-un segment al unei populații oarecare, produce consecințe cu atât mai sesizabile cu cât respectiva populație este mai mică. Este exact cazul sașilor. Sporul natural negativ din scaunele Sighișoara, Rupea și Cincu în deceniul 6 al secolului al XIX-lea a împiedicat o creștere de populație între 1850 și 1857, iar la începutul secolului al XX-lea randamentul slab al populației din Grupul de Nord și din zona Brașovului au diminuat sensibil creșterea demografică de ansamblu.

Toate aceste diferențe de dinamică demografică au determinat, în opinia mea, o desfășurare atipică a tranziției demografice în populația săsească. Dacă Transilvania în ansamblu se încadrează în modelul clasic – scăderea mortalității, urmată la un anumit

interval de scăderea natalității⁵ – în cazul sașilor cei doi indicatori urmează traiectorii aproape paralele. Atât natalitatea cât și mortalitatea scad în același timp, rezultatul fiind o creștere demografică mai modestă decât a românilor sau a maghiarilor. Vom vedea însă în continuare, pe baza rezultatelor analizei de detaliu, despre ce tip de tranziție demografică putem vorbi și care au fost, de fapt, factorii implicați.

CAP. III. STUDII DE CAZ

Am văzut în prima parte a lucrării care sunt etapele mari, etapele principale ale evoluției demografice săsești și cum se articulează ele în ansamblul transformărilor ce au marcat istoria Transilvaniei între 1850 și 1910. Dar dincolo de contextul istoric larg în care se găsește o populație oarecare și de condiționările care decurg de-aici, dincolo de evenimentele sau fenomenele conjuncturale care pot să-i influențeze dinamica, ce ne interesează pe noi în mod deosebit sunt schimbările care au avut loc în sursa intimă, primară a fenomenelor demografice. Este vorba de familie, de atitudinea pe care aceasta o are față de propriul destin, de felul în care își administrează resursele, de răspunsul ei la schimbările din mediul în care apare, se înmulțește și se destramă.

Tocmai acesta este rolul celor trei studii de caz, de a ne înlesni accesul în zona protejată a caminului conjugal. Datele obținute astfel pentru aceste comunități, pentru familiile ce le compun, sunt instrumentul cel mai elaborat de care putem dispune în momentul de față pentru a analiza fenomenele demografice din mediul săsesc.

Care sunt principalele rezultate? În linii mari, din analiza făcută la nivel comunitar s-au conturat patru aspecte, care au marcat evoluția populației studiate. În primul rând a fost demonstrată practicarea sistemului familial cu doi copii. Deși, așa cum am văzut, această practică reprezenta, ca de altfel întreaga tematică legată de reproducerea și sănătatea populației, un interes și o îngrijorare constante pentru contemporani, care o priveau ca pe o practică larg răspândită în satele săsești, ea pare să fi fost limitată, geografic, la Grupul de Nord al comunităților săsești, iar temporal, la ultimele decenii ale secolului XIX și mai ales la începutul celui următor. Că ar mai fi existat și aiurea sau într-o perioadă anterioară familii care s-au mulțumit cu doar doi copii, este un fapt incontestabil. Dar în nici un caz nu se poate vorbi de un sistem, deci de o practică sistematică, voluntară și premeditată a acestui gen de comportament reproductiv. Însă datele prelucrate

⁵ Cf. Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*. Cluj-Napoca, 2000, p. 158.

pentru Vermeș, precum și alte cercetări similare⁶, indică exact asta. Trebuie să remarcăm că în ciuda practicării pe scară largă a acestui sistem, scăderea, în același timp premergătoare și însoțitoare, a mortalității, a permis menținerea sporului natural în domeniul valorilor pozitive, ce-i drept, la nivele prea scăzute pentru a putea compensa integral mișcarea emigrațională. Așa se face că Vermeșul, la fel ca aproape întregul Grup de Nord, contabilizează la începutul secolului XX rate de creștere anuală negative.

Și pentru că tot am vorbit despre mortalitate, să trecem în revistă și acest subiect, ca una din concluziile importante ale acestei lucrări. În toate cele trei localități analizate, începând cu deceniile 8-9 ale secolului al XIX-lea, mortalitatea începe să scadă, principala contribuție la acest proces fiind a grupelor mici de vârstă. Procesul de diminuare a mortalității îl constatasem încă de la discuția privitoare la dinamica populației, când am analizat și mișcarea naturală a populației evanghelice. Am văzut atunci că atât mortalitatea cât și natalitatea au avut o evoluție aproape paralelă, cu tendință de scădere. Din păcate, datele statistice de care dispuneam, nu au permis extrapolarea acestei statistici și pentru perioada anterioară sfârșitului de deceniu 8. Acest lucru a fost posibil însă în analiza făcută în partea a doua a lucrării, pe cele trei comunități. Astfel am putut să determinăm atât momentul inițial al schimbării, cât și comportamentul diferitelor grupe de vârstă. Reducerea treptată a mortalității ar corespunde primei etape din modelul clasic al tranziției demografice. Conform acestui model, după o perioadă oarecare de inerție, în care natalitatea își păstrează caracteristicile tipice vechiului regim demografic, începe și aceasta să scadă. Așa cum o arată datele mișcării naturale a populației și o confirmă parțial și analiza de detaliu, cele două fenomene evoluează aproape în tandem, scăderea de mortalitate fiind însoțită de o evoluție similară a natalității. Așa s-a întâmplat la Velț, unde fertilitatea se reduce în anii '80, perioadă în care asistăm la o diminuare a ratei deceselor la copiii mai mari de 5 ani; la fel și la Vermeș unde tendința de scădere era prezentă, pentru ambii indicatori, încă de la începutul perioadei studiate. Doar la Feldioara lucrurile stau diferit, aici procesele petrecându-se după un tipar mult mai apropiat de cel al tranziției demografice clasice. Este evidentă scăderea mortalității copiilor pe parcursul anilor '70, urmată după un răgaz de două decenii, de o scădere a fertilității. Ce se ascunde însă în spatele acestei aparente tranziții demografice?

Această întrebare ne conduce spre alt element care merită scos în evidență. Și natalitatea, la nivelul provinciei, și fertilitatea, indicatorul calculat în cazul comunităților

⁶ Bogdan Crăciun, „The Saxon family between ideology and demography”, în *Transilvanian Review*, vol. XII, nr. 4, 2003, p. 45-61.

selectate, au o tendință evidentă de scădere. Lăsând la o parte Vermeșul, cu situația sa specială, prin tipul de sistem familial practicat, care oricum presupune limitarea severă a numărului de copii, atât la Velț cât și la Feldioara, fertilitatea se reduce mai devreme, în primul caz, sau mai târziu, în cel de-al doilea. Însă în aprecierea acestei evoluții trebuie să plecăm de la premisa de la care porneau și familiile vechiului regim demografic: șansele ca patrimoniul și numele familiei să fie duse mai departe erau direct proporționale cu numărul de nașteri. Era o problemă de supraviețuire și în același timp de calcul al probabilităților. Exact asta făceau și sașii. Femeile dădeau naștere la 5-6 copii pentru a fi sigure că cel mult 3-4 vor atinge maturitatea. În timp, micșorarea riscurilor legate de perioada copilăriei, ar fi condus, firesc la creșterea numărului de urmași. Dar familiile nu doreau schimbarea, și au făcut ceea ce depindea de ele pentru a păstra *status quo*-ul: au limitat numărul de nașteri. Dar nu și dimensiunea finală a grupului domestic. Numărul final de copii pentru ambele localități, a rămas peste 3/familie. Acest fapt are două consecințe: una în planul istoriei mentalităților, iar cealaltă, direct, asupra dezvoltării demografice. În primul rând, un număr de 3 sau 4 copii crescuți pe familie, nu este de natură să susțină ipoteza unei modernizări a atitudinii sașilor în raport cu valorile tradiționale ale căminului conjugal. Într-adevăr, după 30 sau 35 de ani săsoaicele se opreau și renunțau la bucuriile maternității. Dar asta nu pentru că se emancipaseră și doreau să se modernizeze, ci pentru că erau fidele tradiției și insistau să crească același număr de urmași ca și bunicile lor. În al doilea rând, din punctul de vedere al unei populații care dorește să prospere (cantitativ), este complet irelevant câți copii se nasc în mijlocul ei, esențial este câți supraviețuiesc. Ori, ca în cazul nostru, 3,5 copii/familie este o valoare cât se poate de reconfortantă pentru orice patriot îngrijorat de soarta națiunii sale. Nu din partea mamelor din Feldioara sau Velț venea amenințarea pentru viitorul *Sachsenland*-ului. Alt fenomen cu implicații demografice a fost responsabil pentru progresul atât de lent al populației săsești, fenomen care constituie un al patrulea element al acestor concluzii: emigrarea.

În prima parte a lucrării am arătat amploarea acestui fenomen și costurile pentru populația săsească. Dar dincolo de efectul direct, provocat prin plecarea, temporară sau permanentă, a câtorva zeci de mii de persoane, trebuie avute în vedere și efectele secundare, și ele cu implicații demografice. Așa trebuie evidențiat de exemplu, efectul economic al emigrației. Posibilitatea întemeierii și întreținerii unei familii, depindea în bună măsură de capitalul strâns de emigrant și reinvestit în pământ, mașini agricole sau animale. Apoi, toată această perioadă de absență poate constitui o cauză, fie a amânării întemeierii unui cămin, fie a unei schimbări a comportamentului reproductiv, în cazul în

care emigrarea s-a făcut în cuplu. În ceea ce privește prima chestiune, care ar fi condus la scurtarea perioadei fertile a femeii, influențând astfel fertilitatea, datele calculate pentru Feldioara și Velț nu indică creșteri ale vârstei la căsătorie. Este deci de presupus că majoritatea emigranților erau persoane deja căsătorite, care, cum am văzut, nu de puține ori plecau împreună cu partenerul lor. Nu avem însă o statistică privitoare la starea civilă a celor emigrați, cum nu avem nici date referitoare la fertilitatea cuplurilor în noua lor locație.

La capitolul efecte secundare, să notăm și influențele de ordin cultural, pe care contactul, chiar superficial, cu o lume diferită a putut să-l aibă asupra emigranților și în consecință, asupra comportamentului lor în sfera privată. Indiferent că a fost vorba de Brașov, România sau America, schimbarea de orizont cultural, confruntarea cu alte modele de viață, cu alte scări de valori, nu se poate să nu fi lăsat urme și în conștiința germanilor trecuți prin experiența străinătății.

Tot legat de emigrație, sau de mobilitatea populației mai bine spus, trebuie făcută o distincție între mobilitatea internă și cea externă. Despre cea externă am vorbit mai sus, fiind vorba de emigrația propriu-zisă. Dar dacă privim datele de la Feldioara și Velț, rezultă că în afară de emigrația americană sau de cea la sud de Carpați, un efect important asupra dinamicii populației l-a avut mișcare de persoane în interiorul granițelor Transilvaniei. Trebuie să admitem că nici acestei probleme, ca și altora de altfel, din cuprinsul acestei lucrări, nu am reușit să-i dăm o soluție clară, lipsită de echivoc. Totuși, informațiile de care dispunem, indică drept cauză principală a scăderii de populație la Feldioara, în primul deceniu de după 1900, migrația internă. La fel și la Velț, pentru perioada 1890-99, dar aici este vorba doar de o ipoteză.

CAP. IV. CONCLUZII

Inițial, principalul obiectiv al acestei lucrări a fost fixarea direcțiilor principale ale evoluției demografice săsești, între Revoluția de la 1848 și Primul Război Mondial. Lucru pe care, capitolul al doilea, consacrat dinamicii populației, urmărite prin prisma celor șase⁷ recensământuri succesive, l-a și făcut. Am constatat că sașii nu făcuseră decât să urmeze trendul general al întregii populații a Transilvaniei: două paliere de creștere, întrerupte de criza anilor '70. Cu două diferențe. În primul rând, creșterea timidă din deceniul 6, la nivelul provinciei, a devenit în cazul germanilor o scădere ușoară, cu origini strict

⁷ Șapte, dacă socotim și statistica Bisericii evanghelice din 1869.

localizabile geografic și ale cărei explicații vizează repetate episoade epidemice, pe un fond general nefavorabil. În al doilea rând, creșterea de populație, reluată după 1880 și care pentru ansamblul provinciei se menține constantă și la începutul secolului XX, în cazul sașilor își pierde din ritm. Acest lucru poate fi demonstrat foarte limpede pe baza datelor prezentate în *Anexa 3*, de unde rezultă că rata medie anuală de creștere, care între 1880 și 1900 se menținuse la valori mai mari de 0,5 %, coboară în intervalul 1900-1910 la 0,16 %! Și aici explicația a fost la îndemână, cei peste 30.000 de germani plecați din Transilvania după 1900, acționând ca o frână puternică asupra dezvoltării lor demografice.

Lăsând însă la o parte aceste mici diferențe de ritm, lucrul care a atras în măsură cea mai mare atenție, din această analiză globală a evoluției populației, a fost tabloul comportamentului demografic pe regiuni. Este surprinzătoare gama foarte largă de scenarii după care a evoluat populația germană din diferitele zone geografice, între 1850 și 1910. Chiar dacă nu luăm în calcul unitățile teritoriale ce includeau un număr foarte mic de localități, deci procente neglijabile de locuitori (Orăștie, Solnocul interior, Făgăraș, Sebeș, Turda), putem remarca scaune precum Miercurea sau Sibiu, cu creșteri medii anuale de peste 0,5 %, dar și regiuni precum *Nösnerland*-ul sau scaunul Sighișorii, unde la 1910 se recenzau mai puțini germani, decât cu 6 decenii în urmă!

Avem deci o populație aparent omogenă, confruntată cu aceeași realitate istorică, dar care găsește modalități diferite de a reacționa la stimuli, la context. Pentru a putea defini, măcar în parte, tipurile de reacție ale acestei comunități, am optat pentru o abordare inductivă, care să pornească de la bază, de la familie și comunitate, pentru a vedea cum au răspuns acestea, schimbărilor produse de-a lungul perioadei studiate.

De echilibrul, sau dezechilibrul, acestor trei elemente – mortalitate, fertilitate, migrație – a depins, în primul rând, evoluția populației reconstituită aici. Întrebarea este însă dacă, dincolo de parametrii demografici ai acestei evoluții, toate aceste date enumerate mai sus, ne ajută în vreun fel să înțelegem mai bine societatea a cărei istorie cantitativă am încercat s-o descriem? Cred că da. Cred că da pentru că acum, putem cel puțin face o diferențiere. Putem trage o linie de demarcație între societate și familie. Și asta privind lucrurile exclusiv din perspectiva cercetării de față. Scăderea mortalității sau creșterea mobilității populației, dincolo de granițele provinciei, sunt un indicator indiscutabil al unor transformări mai profunde. Transilvania în ajunul Primului Război Mondial nu mai este Transilvania Revoluției de la 1848. Putem numi această evoluție modernizare. Dar deși familia săsească este, firesc, afectată de aceste schimbări, ea însăși nu se modernizează. Constanța fertilității reale, situația divorțurilor, atitudinea față de instituția căsătoriei civile,

ne îndeamnă să afirmăm acest lucru.